

Josip
Vidmar

Turobno pismo

Urednik Sodobnosti Ciril Zlobec je kriv, da spet pišem z jezo, žalostjo in sramom. S svojim vabilom, naj se izjavim o današnji usodi slovenskega jezika, mi je segel s hladnim orožjem v rano, ki je v meni kronična, ker jo s svojim neznanjem in s svojo nemarnostjo nenehoma razgrebajo vsakršni veliki in majhni pisci in govorniki v naši mili domovini. Ciril Zlobec je kriv, ker me je izzval, ker je posegel v nezaceljeno in očitno nezaceljivo poškodbo. Sicer pa čutim nekaj jeze in žalosti tudi v vprašanih, ki jih nam, pišočim, postavlja v takemle tonu: »Včasih — vsaj zdi se nam tako — so jezik ustvarjali predvsem pisatelji, normative jeziku pa postavljali predvsem jezikoslovci. Zdaj jezik ustvarjamo domala vsi, prek novih množičnih medijev, radia in televizije, tudi analfabeti. Glas jezikoslovcev pa je postal vse tišji. Ima sploh še kakšno težo?«

Mimo žolčnosti vidim v teh besedah vsaj dve vprašanji: Kdo nam danes ustvarja jezik in kaj je v današnjem času z jezikoslovci? Kdo nam ga tedaj ustvarja? Pisatelji? Mislím, da je to danes komaj mogoče trditi. Predvsem, ker jih razen starejših tako rekoč kratko malo ni. In nobeden od tistih, ki se sami prištevajo tej odmirajoči srenji našega pismenstva, ne kaže niti najmanjšega prizadevanja, da bi pisal lep in čist in jasen slovenski jezik. Ne, nekateri najnaprednejši in najbolj povzdigovani med njimi, kakor na primer Rudi Šeligo, pa so se baje sploh preobjedli dobrega ali pravilnega jezika in se trudijo slovenščino rešiti oklepov in verig njenih logičnih, organskih pravil. Zato pisarijo kakor omenjeni zgledni pisec namerno abotne stilizme in hote pačijo našo govorico, in to brez duha in brez okusa in še brez normalnega čuta za stvari, ki jih snujejo, če se njihovemu pisarjenju more tako reči. Primerov tega onemoglega prizadevanja je v knjigi Rahli stik Rudija Šelige, ki je kratko malo sramotna za pisca, za založbo, za literaturo, za bralstvo, če ga ima, in za kritiko, ki o tej knjigi resno razpravlja, kolikor hočete: »Obraz gladko obrít in mogoče ob tej uri že petinštirideset let.«

Ali: »Potem natiho odpre vrata, ki so res skoraj neslišna toliko časa, da bi lahko šla vmes noga; nato pa zacvilijo in zaškripljejo kot kakšna hrastova in velikanska iz starih časov v kakšnih velikih obokanih prostorih pod kakšno zemljo.« Ali: »Desno oko je stisnjeno pod obok desnega čela, ki vseeno štrli ven, pod grm košate obrvi in v gube kože, ki sili od spodaj in od strani vanj, tako da ima nemara prostor samo za majhno piko pogleda.« Dovolj. Take jezikovne in stilistične reforme si dovoljuje avtor, ki se je preobjedel pravilne slovenščine, ki pa v resnici ne ve zanesljivo, ne da za nikalnico stoji predmet v rodilniku ne kdaj pišemo določno in kdaj nedoločno obliko pridevnika. In veliki poznavalec in prizadevni reformator našega jezika in literature Taras Kermauner piše o tem Šeligovem jeziku: »Jezik je inovanten. Starejša proza se je obrabila, ker je bila preveč pravilna. Šeligo je začel pisati »narobe«, a ta »narobe« je danes norma dobrega pisanja.« To piše o stvari fanatični nasprotnik vsega normativnega v kritiki.

Tako ustvarjajo naš jezik nekateri pisci in kritiki. Drugi nekateri se najbrže iz Šeligove sorodne težnje skušajo približati živemu jeziku s tem, da uvažajo v svoja besedila tako imenovane straniščne izraze, in fraze, in to oboje iz jezikovne zakladnice najbolj prostaških slojev naše družbe. Tak je njihov prispevek k ljudskosti naše kulture in seveda k naši splošni demokratičnosti, zaradi katere so prepričani, da je treba s pomočjo literature rešiti pozabe tudi svet, ki »živi kot svinje«, kakor nas uči naslov najuspešnejše igre v letošnjem repertoarju našega osrednjega dramskega gledališča. Ta svet je treba rešiti pozabe, z njim pa vse njegove subtilne intimite, seveda hkrati z njegovim slikovitim, se pravi prostaškim jezikom. Eksistirajo pa med nami tudi skromnejši avtorji, ki skušajo pisati dostojno, toda Kermaunerjev in Šeligov in Jovanovičev jezik in ton sta danes pač norma dobrega pisanja.

— — —

Nekoliko bolje je vendarle z jezikom naših novinarjev, ki vsaj ne žive in ne delajo v omejeni zablodi, da bi mogli biti poklicani reformatorji našega narodnega občila. Med te novinarje štejem tudi razne strokovnjake, ki pišejo in govore za našo najširšo javnost vsakršne informacije. Njihova jezikovna skrbnost pa je kljub temu, milo rečeno, skromna. Začnem v Delu brati članek in v prvih vrsticah naletim, in to ne prvič, na analfabetizem »pri njemu« in že ga tudi odložim. Drugič trčim ob »njegov lep dobiček« in branje se mi upre. Naši politični modrijani uporabljajo seveda po srbohrvaškem zgledu glagol »koristiti« namesto posluževati se; za ta premik »koristijo« vsako priložnost. Reporterji, zlasti kriminalistični, ne poznajo več razlike med ubojem in umorom, dasi pisarijo o obeh zelo podkvano. Ves naš današnji analfabetizem se s posebno slastjo izživlja pri glagolih mentalnih odnosov do resnic in stvari. Našim obveščevalcem že ni več dovolj, da skoraj redno dvomijo v to ali ono, namesto o tem in onem. Ni dolgo, ko me je živahno presenetila prečudovita inovacija: »prepričan sem v to«, kar bo ravno tako, kakor primer z dvomom, najbrže kmalu uzakonjeno ali vsaj napol uzakonjeno, toda o tem kasneje. Nedavno sem v televiziji poslušal političnega informatorja, ki nam je hotel dopovedati, da neka stvar »ni za prezreti« in da druga »ni za podcenjevati«.

Spričo vsega tega se kmalu ne bo čuditi, če bo jezikovno občutljiv človek res postal analfabet, ker nikakor ne more brez jeze in sramu ne brati ne poslušati skoraj ničesar več, kar govori ali piše današnji čas. In še govorena slovenščina! Današnja izreka, smiselno poudarjanje in celo preprosto naglašanje domačih in nedomačih besed. Pred nedavnim sem poslušal poročevalca, ki nam je imel veliko povedati o najzahodnejši državi Evrope, o Portugalski, ne da bi znal to lastno ime naglašati, kakor ga naglašamo Slovenci. Ponavljal je Pórtugalska, pórtugalski in ponavljal, čeprav vsi govorimo Portugálska. Poslušam drugič resnega novinarja in veliko neresnih in vsi so si edini, da je treba preprosto besedo sporazum naglašati spórazum, in to celo v množini: spórazumi, čeprav jim v hitrejšem govorjenju kljub vsemu (kljub čemu le?) vendarle kdaj pa kdaj uide naravno slovensko naglašeni sporazúm.

Našteval bi lahko brez konca. Pri tem pa me premaguje neprijetno malodušje, zaradi katerega bi se rad čim hitreje otesel vse te naše pismenosti čisto posebne vrste. Obhaja me občutek, da narod, ki ne spoštuje svojega

jezika, ne spoštuje sam sebe in sploh ni narod v pravem pomenu besede. In še čisto drugačna asociacija se mi vzdiguje pri tem razmišljanju: V narodnoobrambnih časih je bila slovenščina v naših šolah dovolj zapostavljen predmet. In vendar so takrat naši pisci pa tudi preprosti ljudje pisali in govorili boljši in lepši jezik kakor danes, ko je slovenščina pri nas sicer še ravno tako nevažen šolski predmet, a nam služi v najrazličnejših predelih življenja in dela, kjer prej slovenščine kratko malo ni bilo. V sedanji malomarnosti vidim neko našo nevređno karakterno lastnost, da smo namreč res odporni samo v hudih zgodovinskih krizah, sicer pa smo brezbrizni, mlahavi in iz občutka manjvrednosti malomarni do vsega, da, celo do jezikovno dostojne oblike naše umske eksistence. V Franciji ne moreš biti skromen uradnik, če res ne znaš francoščine, ki jo tam goje v šolah pozorno in izdatno, ne da bi se, kakor mi, bali, da nam jezikovne učne ure ne bi vzele preveč dragocenega časa, v katerem naj bi nas šola dobro usposobila za vredne člane našega zanemarjenega in nevređnega potrošništva . . .

Ciril Zlobec se vprašuje, ali ima glas naših jezikoslovcev sploh še kakšno težo. Težo ima majhno. Po čigavi krivdi? Po njihovi. Kako in zakaj? Med njimi se je razširila miselnost, da je vse, kar se govori, res jezik, ki ga je treba raziskovati in ugotavljati takega, kakršen je, pa naj bo v skladu z lastno naravo ali ne. Zdi se mi, da je to miselnost v jezikoslovje prinesel strukturalizem, ki mu glede te orientacije naši jezikoslovci nevarno podlegajo. Nihče od njih si ne upa napisati nič kritičnega in še manj normativnega. Odločilna je zanje raba, čeprav vsi vemo, da je v rabi poleg dobrega tudi veliko slabega in napačnega. Poleg tega je te naše jezičnike začarala tudi ideja demokracije, ki kajpada ne spada v vse smeri znanosti. V svoji demokratični vnemi so izumili pojem frekvence, ki v bistvu ni nič drugega kakor preštevanje glasov. Ne vem, kako drugod, toda v stvareh jezika ne more biti vsak glas že osnova za zakonodajo. Ravno tako pa tudi ne večje število glasov in niti ne večina glasov. Zaman prepričuješ vernike te znanstvene demokracije, da v stvareh slovenščine Župančičeva raba, pa četudi samo enkrat zapisana, odtehta stotine in stotine zapisov nepismenih ali polupismenih ali jezikovno zanemarnjenih Slovencev. Rabo, pravilno ali napačno, ti znanstveniki preštevajo in frekvenca je zanje skorajda že zakon. Zato najdete v Slovarju slovenskega knjižnega jezika na primer pri glagolu dvomiti sramežljivo ugotovitev, da je raba »dvomiti v kaj« »pogosta«, s čimer je dano opravičilo in dovoljenje zanj, nakar bo kljub vsemu slovenskemu kmalu postala zakon, čeprav je očitno, da je nastala pod vplivom srbsčine, in to kljub naši zdavnaj uzakonjeni pravilni rabi »dvomiti o čem«. To je danes, jutri pa bomo nemara v istem slovarju lahko našli pouk, da je pogosta tudi raba »prepričan sem v nekaj«, ki ni ne slovenska niti srbska, imela pa bo nemara frekvenčno številko X. Dolžnost jezikoslovcev bi bila govoriti po potrebi tudi normativno, seveda pa spet ne ozkosrčno in omejeno, kakor ravnajo ali so ravnali naši puristični pravopisci, ki se jim je zdel na primer pogrešen celo naš popolnoma nenadomestljivi glagol stremeti, da so ga hoteli povsem nerazsodno nadomestiti z glagolom prizadevati si. No, prizadevni so bili nemara oni, Goethe je bil stremeč, toda tudi on je bil človek, ki ga je treba tako ali drugač opisati. — Mislim, da je po vsem

tem razumljivo, če besede naših jezikoslovcev nimajo več potrebne teže, kakor nima nobene prave teže naša današnja kritika, ki se najbolj na svetu boji normativnosti in presoje, čeprav brez presoje nikakor ni in ne more biti, kar naj bi bila. Presoja pa nujno vsebuje tudi tako ali drugačno normativnost.

— — —

Sam pri pisanju nimam nikakršne posebne jezikovne ambicije razen najnaravnejše, da želim pisati slovensko in jasno. Jeziku ljudstva ne prisluškujem preveč vneto, ker za to nimam prave možnosti. Poleg tega pa je predmet mojega pisanja tak, da mi ljudska govornica pri razpravljanju o njem ne more veliko pomagati. Kljub temu sem se veliko ukvarjal z jezikom in se ga učil, največ pri Župančiču. Z njim sem kot dramaturg veliko razpravljal o jezikovnih problemih, pri čemer sem od njega prejel dosti koristnih napotkov in razlag, ki so zame veljavnejše od marsičesa, kar nam pripovedujejo jezikoslovci. Predvsem pa skušam pri pisanju strogo slediti svoji misli in jo izraziti čisto, kar je včasih zvezano z napornim iskanjem in s pozornim nadzorom nad izrazom.

— — —

Literarna gibanja in artistske smeri, ki jim je »ravnanje z jezikom« poglobitna skrb, so mi znani. Sem pa mnenja, da je taka poglobitna skrb značilna predvsem za pisce, ki v resnici nimajo kaj povedati, ki pa jih zanima jezikovno igranje in besedno igračkanje. Nekaj igranja je seveda v vsakem artizmu, v vseh izdelanih in dognanih oblikah poezije na primer, toda pesnikom, ki to res so, niso jezikovne in oblikovne umetnije poglobitna skrb, marveč jim spadajo v pesniško ornamentiko, ki je očarljiva, samo če je v službi resnično poglobitnega, se pravi izpovedi. »Kombinacije in presečenja« so dragocenosti za prazna srca.

— — —

Vprašanje gledališkega jezika? Imamo načelno problematiko svojega odrskega pogovornega jezika, ki ni prav lahko rešljiva. To vprašanje je bilo pogosta tema pogovorov nad Župančičem in menoj. Kakor naš knjižni jezik je tudi naš odrski govor bolj ali manj umetna konstrukcija, ki je dovolj odmaknjena od jezika, kakršnega govore Slovenci v svojem vsakdanjem življenju in je večidel določen z mejami in značilnostmi raznih narečij. Mimo teh pa med izobraženstvom vendarle polagoma nastaja nekakšna splošno slovenska govornica, ki bo morda nekoč prava osnova za naš odrski jezik. Župančič je imel z igralci izkušnje, da so naglo padali v banalen ali pouličen ton, če jim je dovolil govoriti kratke glagolske nedoločnike. Zato jih je tudi redko dopuščal. Danes sicer še vedno nimamo dognanega odrskega jezika, vendar pa se je njegova problematika bistveno premaknila. Z literaturo, ki se je v zadnjih desetletjih zaljubila v prostaški svet najrazličnejših odtentkov, je v gledališče vdrla tudi prostaška govornica tega sveta, in to zmagovito in za normalen okus porazno. In kakor so s pisci vred v zmoti repertoarni načrtovalci, ki mislijo, da s prostaštvom služijo revoluciji ali vsaj demokratičiji umetnosti in da razvijajo proletarsko zavest z lumpenproletarskimi prizori, so v zablodi tudi tisti, ki se nadejajo od vsega tega kakršne koli regeneracije odrskega jezika. Še v hujši zablodi pa so tisti, ki mislijo, da z

igrami, kakršne so Beraška opera ali Rihardova umetna noga ali Živite kot svinje, približujejo umetnost in njen jezik ljudstvu, ki v njih išče in vidi predvsem potrdilo svojega neokusa, namesto da bi ga gledališče vzgajalo in ga učilo dostojne, a seveda naravne in nespakljive govorce. Navedel sem imena nekaterih tujih dramskih avtorjev, ki nedvomno kvarijo okus našega sveta, lahko pa se pohvalimo tudi s številnimi domačimi adeпти prostastva, ki pa se imajo celo za reformatorje slovenske kulture, drame in našega odrskega jezika. Kljub njim bo treba tega šele pridelati v življenju, v gledališču in v jezikovnem ugibanju.

Kaj mislim o kritiki, ki »ocenjuje literarna dela predvsem z vidika jezika«, sem nakazal že, ko sem govoril o literaturi, ki se ukvarja z jezikovnimi kombinacijami in presenečenji. Imenoval sem jo literaturo za prazna srca. Kritike, ki jo ocenjuje in hvali zaradi njenih dosežkov v smeri, ki jo pač zasleduje, pa seveda ne morem označiti drugače, kakor da je pač praznega srca, predvsem pa prazne glave. Nikakor pa ne more biti manifestacija »izostrenega čuta za novo vlogo literature in umetniške besede sploh v našem času«.

Zakaj Slovenci razmeroma pogosto razpravljamo o jeziku z vseh mogočih vidikov? Mislim, da o svojem jeziku veliko razpravljajo vsi mali in kolikor toliko pismeni narodi, zlasti pa tisti med njimi, ki jim je bil jezik v njihovi zgodovini edina obrambna moč, obrambna za golo existenco. Skratka, mi toliko razpravljamo in zlasti smo razpravljali o jeziku iz skrbi. Veliki narodi te skrbi ne poznajo. In če so Francozi danes nervozni zaradi vdora anglosaških elementov v njihov jezik, niso nervozni iz skrbi, temveč iz spoštovanja do svojega jezika in iz spoštovanja do svoje narodne individualnosti. Mi smo se veliko ukvarjali s svojim jezikom iz skrbi. Kakor hitro pa je ta skrb z osvoboditvijo nekoliko popustila, je nastal v nas v odnosu do jezika vakuum. Zakaj spoštovanja, podobnega francoskemu, v nas ni. Tukaj je izvor vsega negativnega, o čemer sem govoril, tukaj pa je tudi tisti vzrok za jezo in žalost in sram, ki so mi narekovali ta odgovor na vprašanja Sodobnosti in urednika Cirila Zlobca.

Ivan
Potrč

Jezik — to je pisateljeva podoba

Jezik — to je pisateljeva podoba, to je pisateljev odnos do bralca ali do človeka, do sočloveka; jezik je še več — pripoveduje o tistem, kar hoče pisatelj povedati, hkrati pa razkriva tudi pisatelja, njegovo misel in čustvo . . . vse tja do zadnje in najgloblje ali najbolj skrite kamrice . . . do nagonosti. Nič kaj nas tako danes in nič kaj nas ne bo jutri tako razkrivalo, kakor nas izpričuje in nas bo raz-

krivala naša povedana beseda in naša napisana beseda. Prav ta beseda je prva, ki odraža naše odnose; velja, kar je Jesenjin pel »o novih odnosih